

BIBLIOTEKŲ VAIDMUO BESIKEIČIANČIOJE VISUOMENĖJE

Open access to knowledge
- promoting sustainable progress

Regina Varnienė-Janssen

LNB generalinio direktoriaus pavaduotoja

Geteborgas - istorijos ir kultūros miestas. Geteborgo ištakos siekia XVI a., kai 1603-1604 m. Švedijos karaliaus Karolio IX iniciatyva pradėta miesto prie Gotos upės statyba. Pasitelkęs olandus architektus bei statybininkus, turinčius statybos pelkėtose ir molingose vietovėse patirties, jis pastatė Elfsborgo tvirtovę bei miestą, kurį pavadino Geteborgu. Tačiau tai kirtosi su danų planais - jie turėjo ekonominį bei karinį pranašumą ir šeimininkavo Šiaurės Europoje. 1611 m. danai paskelbė karą Švedijai ir dar nebaigtą statyti Geteborgą sudegino.

1613 m. Švedija buvo priversta išpirkti Elfsborgo tvirtovę iš ją okupavusių danų, kurie pareikalavo milžiniškos sumos. Išpirką sumokėjo sostą perėmęs karalius Gustavas II Adolfas, kuris, kaip ir jo tėvas, siekė, kad danų atakoms atremti vakarų pusėje būtų įkurtas forpostas. 1619 m. pavasarį karalius atvyko į Elfsborgą vadovauti miesto atstatymo darbams. Pasak legendos, karalius, žvelgdamas žemyn nuo Oterhelano kalno, mostelėjęs į upės pakrantę tarė: „Čia mes pastatysime miestą!“ Geteborgo centre stovi Švedijos karaliaus Gustavo II Adolfo paminklas, nebylus praeities sumanymų liudytojas.

Laikui bėgant Geteborgas išaugo į vieną labiausiai saugomų miestų Šiaurės Europoje. Čia buvo įrengtas zigzago pavidalo gynybinis griovys, padėjęs miesto gynėjams atakuoti priešą iš įvairių pozicijų. Miesto saugumu buvo rūpinamasi visą laiką, statant ir sutvirtinant tokias gynybines konstrukcijas kaip Krouno ir Liono fortai, kurie iki šiol puošia miesto panoramą.

XVIII a. sustiprėjo Didžiosios Britanijos ir Geteborgo ekonominiai ryšiai. Buvo kuriami angliško stiliaus parkai. Geteborgą pradėta vadinti mažuoju Londonu. Toks pavadinimas išliko iki mūsų dienų.

XX a. Geteborgas tampa stambiu laivų statybos centru. Antrojo pasaulinio karo metu neutrali Švedija aprūpindavo laivais kitas šalis, kuriose laivų statyklos buvo sugriautos. Daugelį dešimtmečių Švedija užėmė ketvirtą vietą laivų statyboje pirmaujančių šalių sąrašė.

Geteborge išikūrusios pasaulinio garso kompanijos: „Volvo“, SKF, „Hasselblad“.

Miestas garsus ne tik karyba, laivais ir pramone, bet ir kultūros renginiais. Kasmet rengiamos Geteborgo kultūros

savaitės, koncertuoja garsūs Europos artistai ir folkloro ansambliai. IFLA dalyviai turėjo galimybę vakarais dalyvauti šiuose nemokamuose kultūros renginiuose. Geteborge kultūrinis gyvenimas klesti - tai liudija „Nya Ullevi“ bei „Scandinavium“ meno ir pramogų arenų veikla, „Universum“, Geteborgo operos teatras, Pasaulio kultūros muziejus ir neseniai pastatytas Švedijos kongresų ir parodų centras. Jame ir vyko 76-oji IFLA konferencija.

Skaitmeninė paradigma: tradicinės ir skaitmeninės aplinkos sąveika. Globalus politinio, ekonominio, technologinio ir socialinio gyvenimo virsmas veikia ir pokyčius pasaulio bibliotekose. Vis labiau išvirtinant internetui ir skaitmeniniam turiniui, būtina peržiūrėti veiklos prioritetus, keisti nusistovėjusias paslaugas. Kita vertus, kuriasi naujos organizacijos, perimančios vis daugiau informacinių paslaugų, kurias paprastai teikdavo bibliotekos; pastarosios nebėra informacijos ir žinių sklaidos monopolija.

Skaitmeninis turinys, naujų rinkos dalyvių, modernių paslaugų atsiradimas - dažna infrastruktūrinių pokyčių priežastis, veikianti ir bibliotekų sistemą. Kiekvienoje šalyje tenka peržiūrėti bibliotekų infrastruktūros standartus, kartu siekiant neprarasti sukauptos profesinės patirties. Šis kontekstas turėjo įtakos ir pagrindinei 76-osios IFLA konferencijos temai „Atvira žinių prieiga - tvarios pažangos plėtra“. Ji plėtota keliomis kryptimis: atvira prieiga ir paslaugos; įrankiai ir metodai; idėjos ir inovacijos, skatinančios ateities pažangą. Jos ir sudarė pagrindinį IFLA 76-osios konferencijos turinį. Kaip paprastai, iš gausos pranešimų teko rinktis labiausiai atitinkančius profesinius interesus. Straipsnio autorė kartu domėjosi ir bibliotekų plėtros politika, jų vaidmeniu informacinėje visuomenėje, ir galimybėmis pristatyti informaciją apie Lietuvos leidybą bei skaitmeninį turinį pasaulio skaitmeninėje erdvėje.

Kodėl svarbu dalyvauti OCLC? Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka (toliau LNB) jau prieš keletą metų buvo pradėjusi bendradarbiauti su OCLC (Bibliotekų internetinių paslaugų centras - Online Computer Library Center; <http://www.oclc.org>). Tačiau mūsų bendradarbiavimą teko nutraukti dėl technologinių trukdžių. Tuomet OCLC nebuvo galimybės priimti daugialygių bibliografinių įrašų, sudaromų daugiatomiams ir tęsiamiesiems ištekliais, šis centras negalėjo priimti ir įrašų nelotyniškais rašmenimis. Teikdami tik dalį įrašų, būtume kūrę klaidingą mūsų spaudos panoramą.

2009 m. konferencijoje Milane, o šiais metais ir Geteborge straipsnio autorė vėl susitiko su OCLC atstovais. Buvo svarstoma Lietuvos įsijungimo į OCLC galimybė. Kadangi OCLC jau pašalinio minėtus technologinius trikdžius, buvo susitarta dėl LNB katalogo bibliografinių įrašų testavimo. Šiuo metu mes jau žinome džiū-

ginančius testavimo rezultatus. Musų įrašai gali būti priimti į „WorldCat“. Lieka aptarti kai kurias sutarties sąlygas.

Kodėl svarbu dalyvauti OCLC kuriamuose šiuolaikiuose kataloguose? Priminsime šios organizacijos siekius: OCLC yra pasaulio bibliotekas vienijanti organizacija, 1967 m. įkurta Dubline (JAV, Ohajo valstija). Organizacijos įkūrimo iniciatorės - keletas bibliotekų. Jų vadovų nuomone, bendra veikla padėtų rasti praktiškų būdų keisti įrašais ir sumažinti informacijos kaštus. Laikei bėgant OCLC, veikdama kartu su kitomis panašaus pobūdžio organizacijomis, tapo stambiausia pasaulyje mokslinių tyrimų ir bibliotekos paslaugų institucija.

Ši veikla, iš pradžių tebuvo atsakas kompiuterinėms technologijoms, leidusioms automatizuoti tradicinę bibliotekų kortelių katalogą, greitai virto revoliucija, šandien vienijančia tūkstančius pasaulio bibliotekų. Centrinė OCLC būstinė tebėra Dubline (JAV), o jos regioninių biurų tinklas aprėpia Australiją, Kanadą, Kiniją, Vokietiją, Prancūziją, Meksiką, Nyderlandus, Šveicariją, Jungtinę Karalystę ir Jungtines Valstijas. OCLC padeda teikti paslaugas milijonams vartotojų daugiau kaip 110 šalių.

OCLC paslaugomis naudojasi daugiau kaip 72 tūkstančiai bibliotekų, kataloguodamos, tvarkydamos, skolindamos dokumentus. Mokslininkai, studentai, dėstytojai ir kiti informacijos ieškovai naudojami OCLC paslaugomis, norėdami gauti bibliografinę informaciją ar visateksčius dokumentus. Savo ruožtu OCLC ir jai priklausančios bibliotekos kartu sudaro ir tvarko „WorldCat“ - išsamiausią pasaulio bibliotekų katalogą. „WorldCat“ apima informaciją apie daugiau kaip 1,4 mlrd. pasaulio bibliotekoms priklausančių dokumentų ir teikia pagrindą daugeliui OCLC teikiamų paslaugų.

OCLC unikali organizacija ir savo užmojais, ir dalyvavimu bibliotekų mokslinių tyrimų programose bei bendruomenės veikloje. Jos mokslinėms ir plėtros programoms būdinga išvalga; OCLC mokslinių tyrimų centro operatyviai skelbiami leidiniai ir prezentacijos rodo, kad ši organizacija yra viena svarbiausių pasaulio institucijų tarp tų, kurios rūpinasi bibliotekų, muziejų ir archyvų studijomis, inovacijomis bei šios srities bendruomenių telkimu. Teikdama apdovanojimus ir stipendijas, OCLC remia ir bibliotekininkystės naujokus, ir aukšto lygio specialistus, ir tuos, kurie dirba besivystančiose šalyse. OCLC organizuoja bendrus mokymus ir teikia technologinę paramą, padedančią bibliotekoms spręsti praktines problemas. OCLC palaikymo veikla stiprina bibliotekų reikšmę visuomenėje ir skatina jų gyvybingumą. Teikiant narystės ataskaitas, dalyvaujant standartizacijos veikloje ir bendradarbiaujant su viso pasaulio bibliotekų vadovais siekiama bibliotekininkų, kitų bibliotekų darbuotojų, taip pat vartotojų profesinio tobulėjimo. OCLC finansiškai

parėmė ir IFLA konferenciją Geteborge. Apie šios organizacijos paslaugas buvo kalbama atskiroje sesijoje.

Nacionalinių bibliotekų vaidmuo atviroje prieigoje.

„Nacionalinės bibliotekos yra šalies publikuoto ir intelektualinio paveldo saugotojos, tvarkančios ir prižiūrinčios savo šalies leidybos produkciją bei užtikrinančios prieigą prie šio paveldo.“ Taip savo pranešimą IFLA sesijoje „Atvira prieiga ir nacionalinės bibliotekos“ pradėjo Nyderlandų nacionalinės bibliotekos generalinis direktorius Bas Savenije. Pranešėjo nuomone, nacionalinėms bibliotekoms atėjo laikas pradėti kurti skaitmenines bibliotekas. Ši veiklos kryptis privalo tapti prioritetine visose pasaulio nacionalinėse bibliotekose. Kitas žingsnis būtų tarptautinė skaitmeninė biblioteka, kaip „Europeana“. Kuriant atvirąją prieigą, jos infrastruktūrą ir skaitmeninį turinį, atsakingiausias vaidmuo tenka nacionalinėms bibliotekoms.

Pranešėjas pabrėžė opų šios prieigos klausimą - autorių teises ir jų apsaugą. Tačiau mokslininkai siekia bendrauti pasaulio mastu, neatsižvelgiant į kokius nors trikdžius. Nors mokslinės publikacijos ir žurnalai vis dar lieka svarbi žinių sklaidos priemonė, jie neturėtų kliudyti perduodant žinias. Todėl pastaraisiais dešimtmečiais pasireiškė keletas iniciatyvų pertvarkant tradicinį mokslinių publikacijų skelbimo modelį. Pertvarkos iniciatorė buvo akademinė bendruomenė. Vėliau į tokią veiklą įsitraukė ir leidėjai. Vienas šios iniciatyvos tikslų yra atviroji prieiga, kuriai būdingos dvi viena kitą papildančios strateginės kryptys: atvirosios prieigos moksliniai leidiniai, jų prenumerata už tam tikrą mokestį ir pačių mokslininkų atliekamas archyvavimas, jiems kaupiant savo publikacijas atviros prieigos skaitmeniniuose archyvuose.

Daugelyje nacionalinių bibliotekų jau kaupiami skaitmeniniai archyvai, kuriuose turėtų būti užtikrintas ilgalaikis elektroninių išteklių saugojimas. Pranešėjas atkreipė dėmesį, kad tokie archyvai galėtų tapti nacionalinėmis elektroninių išteklių saugyklomis, kurios pakeistų kitų institucijų saugyklas. Tai leistų racionaliau saugoti finansinius bei žmogiškuosius išteklius.

Prieigą prie šių išteklių galėtų teikti kiekviena institucija per individualią vartotojo sąsają. Malonu pastebėti, kad LNB elektroninių išteklių archyvas ne tik atlieka nacionalinio elektroninių išteklių archyvo funkciją, bet ir yra pagrindinė šalies saugykla, vykdanči turimų elektroninių išteklių sklaidą.

Vienas iš Berlyno „Atvirosios prieigos prie tikslųjų mokslų ir humanitarinių žinių deklaracijos“ siekių yra raginti kultūros paveldo saugotojus teikti savo išteklius į žiniatinklį, taip prisidedant prie atvirosios prieigos kūrimo. Tai reiškia, kad nacionalinės bibliotekos fondai arba bent didesnė jų dalis turi būti suskaitmeninta. Tokio suskaitmeninto kultūros paveldo sklaida bus įmanoma

tik visuomenei turint galimybę naudotis viešajai nuosavybei priklausančia medžiaga be varginančių leidiminių procedūrų ar mokesčių.

Pranešėjo nuomone, nacionalinių bibliotekų dalyvavimo kryptys yra:

- atvirosios prieigos turinio ilgalaikis saugojimas;
- nacionalinės bibliotekos informacinės infrastruktūros plėtra kuriant prieigą;
- atviro turinio teikimo atviros prieigos saugykloms skatinimas, kartu užtikrinant autorių teisių apsaugą;
- atviros prieigos kaip licencijavimo derybų elemento tobulinimas;
- dokumentinio paveldo skaitmeninimas ir laisvos jo skaitmeninio turinio prieigos teikimas.

Nauja viešųjų bibliotekų koncepcija: pagrindinis dėmesys vartotojui. Viešosios bibliotekos privalo taikytis prie visuomeninio gyvenimo pokyčių ir ieškoti naujų sprendimų. Jos turi tobulinti paslaugas ir aktyviau dalyvauti vietos kultūriniame gyvenime.

Kitas svarbus veiksnys, reikalaujantis naujo mąstymo, yra internetu teikiamos paslaugos ir jų perdavimo būdai skaitmeniniame pasaulyje, kur dalijamasi laikmenomis, kur nuolat atsiranda nauji bendravimo ir žinių kanalai („Viki“, „Facebook“).

Sesijoje „Bibliotekų paslaugų raštingumas ir skaitymas daugiakalbėje aplinkoje“ bei stendiniuose pranešimuose supažindinta su pasaulio šalių viešųjų bibliotekų politika. Pavyzdžiui, Suomijos vyriausybė inicijavo strategiją viešosioms bibliotekoms, kurioje pagrindinis dėmesys skiriamas skaitmeninėms paslaugoms. Priėmus šį dokumentą paskelbtas strategijos ir prioritetų atnaujinimo planas iki 2015 m., atsižvelgiant į būsimus visuomenės pokyčius.

Danijos vyriausybės 2010 m. sudarytas komitetas pateikė siūlymus dėl viešųjų bibliotekų sistemos tobulinimo stiprinant kultūrinių iniciatyvų ir mokymosi sąveiką, tobulinant bibliotekos raišką ir skatinant skaitmeninių technologijų naudojimą. Siūloma teikti centralizuotą prieigą prie visų internetu teikiamų bibliotekų paslaugų, taip nacionaliniu lygiu koordinuojant bibliotekų technologines iniciatyvas. Švedijos vyriausybės 2009 m. ataskaitoje akcentuojami centralizuoto valdymo privalumai. Centralizuotas valdymas užtikrina glaudesnę viešųjų bibliotekų sąveiką, kuri būtina plečiant jų tinklą.

2009 m. buvo paskelbtos dvi Norvegijos vyriausybės ataskaitos: vienoje pabrėžiamas bibliotekų kaip kultūros centrų vaidmuo, kitoje pateikiamas plataus masto Norvegijos kultūros paveldo skaitmeninimo planas. Ir Švedijos, ir Norvegijos vyriausybių ataskaitose pabrėžiama būtinybė koordinuoti bibliotekų paslaugas ir užtikrinti bendradarbiavimą aukštu administraciniu lygiu.

CDNL sesijos dalyviai

Skandinavijos šalims būdinga laisva informacijos prieiga užtikrina joms lyderio poziciją ieškant atsakymų į naujus klausimus. Šių šalių bibliotekų specialistų rengiamos diskusijos ir vykdomi bendri projektai rodo, kad jos aktyviai dalyvauja naujos bibliotekos koncepcijos kūrimo. Joje pagrindinis dėmesys skiriamas vartotojui, jo reikmėms ir būdams pasiekti tuos, kurie dar nėra vartotojai. Išbandomos naujos paslaugos, pagrįstos fizinės ir virtualios bibliotekos sąveika. Kita šios koncepcijos ypatybė – pusiausvyra tarp skaitmeninio turinio ir tradicinės knygos.

CDNL - naujų veiklos kryptių paieška. Pasaulio nacionalinių bibliotekų asociacija (Conference of Directors of National Libraries, CDNL) siekia bendrai spręsti nacionalinių bibliotekų problemas. Šio forumo dalyviai kasmet susiburia IFLA konferencijose, svarstydami strategines nacionalinių bibliotekų plėtros problemas, aktualiausias dokumentinio ir intelektualinio paveldo apsaugos, standartizacijos, ilgalaikio saugojimo ir jam skirtos informacijos sklaidos klausimus.

Šiemetis susitikimas vyko rugpjūčio 12 d. Geteborgo universiteto pagrindiniame pastate. Perskaitytos viešųjų darbo grupių ataskaitos, pateikta informacija apie pasaulio nacionalines bibliotekas, patyrusias stichines nelaimes, kurių mastai šiais metais kelia susirūpinimą. Popietė skirta seminarams e- autorių teisių apsaugos, nacionalinių bibliotekų ir autorių teisių, nacionalinių bibliotekų vaidmens skatinant raštingumą klausimais. Straipsnio autorės dėmesį patraukė trečiasis seminaras – nacionalinių bibliotekų vaidmuo skatinant raštingumą.

Diskusijos dalyviai buvo kviečiami diskutuoti šiais klausimais:

- nacionalinės bibliotekos (NB) vaidmuo skatinant raštingumo propagavimą, dalyvavimą viešose programose ir tyrimuose;

- kaip NB galėtų veikti išvien su švietimo įstaigomis, siekdamas koordinuoti pastangas bei išteklius;
- kaip galima panaudoti XXI a. technologijas raštingumo plėtrai remti;
- NB vaidmuo vystant sektoriaus gebėjimus ir kaupiant patirtį, tinkamą raštingumo plėtrai; nacionalinių bibliotekų parama mokytojų žinių ir įgūdžių plėtrai;
- kaip NB galėtų prisidėti prie fondų paieškos;
- NB vaidmuo kaupiant pažangią praktiką, vystant mokslinę ir vertinimo veiklą;
- ar galėtų NB rengti programas, skirtas skaitymui motyvuoti ir skatinti;
- kaip NB galėtų prisidėti prie raštingumo plėtros tikslų;

- kaip NB galėtų prisidėti prie raštingumo plėtros, teikdamos kokybiškas elektronines paslaugas;
- kaip NB galėtų remti leidybą;
- NB vaidmuo kuriant nacionalinę raštingumo politiką ir strategiją;
- ar NB turėtų atlikti pagrindinį vaidmenį skatinant ir rengiant XXI a. raštingumą vystančias programas;
- kaip NB gali padėti kurti nacionalinėms ir vietos bendrijoms, vienijančioms švietimo įstaigas, bibliotekas, kultūros įstaigas bei bendruomenės atstovus;
- kaip turėtų būti rengiami teisiniai dokumentai ir steigiamos įgaliotosios įstaigos, kurios skatintų NB veiksmingai remti raštingumo plėtrą;
- kaip NB galėtų skatinti švietimo politiką, ekonomikos ir skaitmeninę plėtrą;
- NB vaidmuo kuriant ir palaikant veiksmingą bibliotekų infrastruktūrą mokyklų ir bendruomenių bibliotekose;
- NB vaidmuo raštingumo tobulinimui, teikiant prieigą prie kultūros paveldo, vietinio kultūros identiteto, kalbos išsaugojimo klodų ir kt.

Ir nesiimant pateikti išsamaus šios diskusijos apibendrinimo, diskusijai pateiktų klausimų sąrašas liudija, kokia didelė atsakomybė tenka nacionalinėms bibliotekoms bendroje šalies informacinėje infrastruktūroje ir piliečių ugdyme.

Šios diskusijos kontekste akcentavau Lietuvos nacionalinės bibliotekos pastangas kuriant šalies informacinę infrastruktūrą bei skaitmeninį turinį, sudarant vienodas informacinio aprūpinimo sąlygas vartotojams, turinčias tiesioginės įtakos raštingumo skatinimui. Tuo pačiu pabrėžiau, kad skaitmeniniame amžiuje itin svarbu išlaikyti pusiausvyrą tarp skaitmeninio turinio ir tradicinės knygos, kaip puikų šios pusiausvyros pavyzdį pateikdama Lietuvos nacionalinės bibliotekos vykdomą Skaitymo skatinimo programą.